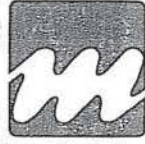

Sayı: 2

Yıl: 1986

MARMARA ÜNİVERSİTESİ FEN - EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TÜRK LÜK ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

İstanbul - 1987

GİRİD'E DÂİR BİR LÂYİHA .

İDRİS BOSTAN *

Akdeniz'in Osmanlı hâkimiyetine girdiği sıralarda, henüz Venedik idaresinde bulunan Girid adasının, siyasî ve ticarî bakımdan sahip olduğu stratejik önemi dolayısıyla artık Osmanlı topraklarına katılması bir zaruret halini almıştı.

Osmanlılar, adanın kesin fethinden çok önceleri, düzenledikleri akımlarla er-geç Girid'i almayı düşündüklerini göstermişler, nihayet IV. Murad ve I. İbrahim'in saltanatı sırasında cereyan eden bazı olaylar neticesinde bu maksatla adaya sefer düzenlemişlerdi. 1645'de Kapudân-ı Deryâ Yusuf Paşa kumandasında hareket eden Osmanlı donanmasının 54 gün süren kuşatmadan sonra Hanya'yı zabtıyla başlayan Girid seferleri, uzun seneler devam etmiş ve birkaç kalesi hariç adanın fethi ancak 25 sene kadar sonra, Fâzıl Ahmed Paşa'nın 1669'da Kandiye'yi zaptı ile gerçekleşebilmişti. 1715'de tamamen Osmanlı hâkimiyetine giren Girid adası, merkezi Kandiye (1850'den sonra Hanya) olan ve Kandiye, Hanya ve Resmo sancaklarından müteşekkil imtiyazlı bir eyâlet haline geldi¹.

Adanın Osmanlı idaresine girmesiyle mal, can ve namus emniyeti sağlanmış, yerli ahâlinin cemaat işlerine karışılmayarak dinî serbestlik tanınmıştır. Zaman zaman verilen bazı imtiyazlar yanında dürüst ve yumuşak bir siyâsetin güdülmüş olması Girid'de uzun seneler devam edecek olan sulh ve sükûnu temin etmiştir².

Girid'de ilk isyan 1770'de başlamış, Rusya'nın tahrikleri, Fransız ihtilâlinin doğurduğu milliyetçilik hareketleri ve Yunanistan'ın istiklâl elde etmek için gösterdiği çabaları, Osmanlı Devletinin zayıflamaya başlayan iç idaresindeki olumsuz gelişmelerle birleşince Girid'in Rum halkı 1821'de isyan etmiştir. 1825'de bastırılan ayaklanmanın 1831'de yeniden canlanması üzerine isyanı bastırmakla vazifelendirilen ve kendisine Girid

* Dr. Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

¹ Girid'in fethi ile alakalı tafsilâtlı bilgi için bk. İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*; Ankara 1973, III/1, 216-222, 326-342; İ.H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1972, III, 393-407, 413, 415-6, 434-440; Cemal Tukin, "Girit", *İslâm Ansiklopedisi*, IV, İstanbul 1977, s. 793-4; Mehmed Salâhi, *Girid Meselesi 1866-1888*, (yay. Münir Aktepe), İstanbul 1967, s. 1-3.

² Girid'de tesis edilen Osmanlı idâresi hakkında bk. Tukin, *Girit*, s. 794-6.

valiliği dahi verilen Mehmed Ali Paşa, adada sükûnu temin etmişse de, bundan sonra kısa aralıklarla birçok defa daha isyan çıkmıştır³. Nihayet bu isyanlar sonunda imzalanan 30 Mayıs 1913 Londra andlaşması gereği Girid'in Yunanistan'a bağlanmasıyla üç asra yaklaşan Osmanlı idaresi son bulmuştur⁴.

Asırlarca Osmanlı idaresi altında kalmış olan Girid adasının siyâsi durumu hakkında, kütüphâne ve arşivlerimizde yazma olarak birçok eser, lâyiha ve vesîkanın bulunduğu bir gerçektir⁵. Bu hususla alâkalı olarak şimdiye kadar birtakım araştırmalar yapılmış ve hiç şüphesiz bazı noktalar aydınlığa kavuşturulmuştur. Burada bahis mevzûu edeceğimiz lâyiha da, bu sahada yapılmış olan yayınların yeni bir halkasını teşkil edecektir. 1859 Girid isyanı ile alâkalı olan bu lâyiha, Girid adasının merkezi olan Hanya'nın kadısı İzzet Efendi tarafından Bâb-ı Âlî'yi uyarmak ve ada hakkında bilgi vermek amacıyla kaleme alınmıştır. Bilindiği üzere bu isyan, Girid'deki Rumların Yunanistan'la birleşerek bağımsızlık elde etmek arzusu içinde silaha sarılmalarıyla başlamış, ilk isyan belirtileri her zamanki gibi İsfakyalılardan gelmişti. Adaya iltica eden Yunanlıların teşvik ve yardımlarıyla önce, bazı müslümanları, daha sonra hıristiyanları dağa kaldırmaya ve işkence etmeye başlayan isyancıları yakalamak üzere devlet kuvvetleri harekete geçtiği halde İsfakyalılar bunların nereye kaçtığını bile söylemiyerek halkı isyana ve askerlik bedeli vermemeye çağırılmışlardır. O sıralarda Girid valisi bulunan İsmail Paşa'nın⁶ durumu merkeze bildirmesi

³ Girid isyanları hakkında bk. Cemal Tukin, "Osmanlı İmparatorluğunda Girit İsyanları", *Belleten*, 34, Ankara 1945, s. 163-206; E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1970, V, 115; Ankara 1976, VI, 81-2, 112; Ankara 1977, VII, 18-39; Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye*, (haz. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1966, III, 9-83; Fâhir H. Armaoğlu, *Siyâst Tarih 1789-1960*, Ankara 1975, s. 293-297; Midhat Işın, *Tarihte Girit ve Türkler*, İstanbul 1945, s. 51-3; Salâhi, *a.g.e.*, s. 3-28. Bilhassa 1900'lerden sonraki isyanlar için bk. Tahmisci-zâde Mehmed Mâcid, *Girit Hâtıraları*, (neşr. İ. Miroğlu-İ. Şahin), İstanbul 1977, s. 29-135.

⁴ Tukin, *Girit*, s. 796-803; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyâst Tarih Metinleri*, Ankara 1953, I, 450.

⁵ Bunlar arasında İstanbul Üniversitesi Kütübhanesindeki;

† Mahmud Celâleddin Paşa, *Girid İhtilâli Tarihi*, İÜK, TY. 4150.

† Nuri-i Hanyevî, *Tarih-i Girid*, İÜK, TY. 205.

† *Girid Tarihi ve Fethi*, İÜK, TY. 2536.

Girid'de vuku bulan ihtilâl ve Kavalalı Mehmed Ali'nin ahvâl ve etvârı hakkında bir lâyiha, İÜK, TY. 6106 gibi yazmalar ile Başbakanlık Arşivi, Yıldız Tasnifi'ndeki lâyiha ve raporları sayabiliriz.

⁶ İsmail Paşa'nın vezir olarak 1277 (1860-1)'de Girid valiliği yaptığına dâir bk. *Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniye*, İstanbul 1277, s. 74.

üzerine isyan hareketi pek fazla genişlemeden Bâb-ı Âlî'nin ıslâhat vaadleriyle kısa zamanda bastırılmıştı ⁷.

1859-60 senelerinde Girid kadısı olarak vazife yapan ve bizzat hâdiselerin içinde yaşayan İzzet Efendi'nin ⁸ kalem aldığı bu lâyiha, resmî bir yetkilinin tesbitlerini aksettirmesi açısından önemlidir. "Girid Ahvâline Dâir Bir Lâyiha" adını taşıyan bu rapôr, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY. 499'da kayıtlı "Münşeât-ı Mehmed Râsim" adlı mecmûanın 149a-150a varakları arasında yer almaktadır.

İzzet Efendi bu lâyihasında, adadaki huzursuzluktan bahsettikten sonra, bu huzursuzluğun nasıl bertaraf edileceği ve devletin ne gibi tedbirler alması gerektiği husûsundaki düşüncelerini açıklamaktadır. Bahis konusu lâyihada, bugüne kadar, yerli gayr-ı müslim ahâliye en iyi şekilde davranan devletin artık tavrını değiştirmesini, her vesile ile zararlı fikirler yayan ve isyanı teşvik eden kimselere karşı gerektiğinde zor kullanılmasını isteyen İzzet Efendi, isyancılara yardım eden kapudanların başka diyarlara naklini, halkta bulunan silahların toplatılmasını ve karşı gelenlerin te'dib edilmesini tavsiye etmekte, aksi takdirde adanın durumunun kötüye gideceğini bildirmektedir.

Girid kadısının 5 Safer 1276 (3 Eylül 1859) tarihli bu raporunun ne derece nazar-ı dikkate alındığı bilinmemekle beraber, bu isyanın henüz genişlemeden bastırılmasından sonra, belki de lâyihada belirtilen köklü tedbirler alınmadığı için adada isyanlar birbirini kovalamış ve nihayet bunlar, Girid'in elden çıkmasıyla neticelenmiştir.

Lâyihanın Metni:

[149a] Girid cezîresi kadısı fazîletlü İzzet Efendi hazretlerinin ahvâl-i cezîreye dâir varakasıdır.

Cüz'ıyyât ve külliyyâtile âlemin ma'lûmu olduğu üzere Girid adasında birbuçuk seneden berü âşikâr olan uygunsuzluğun mebde ve müntehâsı hakkında pekçok söz söylenebilir. Ve bu hâlât-ı mükedderenin bu râddelere varmasına ibtidâ-i kârda terettüb eden harekâtın bi-hakkın ibtâline delâil-i kaviiyesiyle hayliden hayli mukaddemât serd ve îradına yol bulunursa da böyle bir fenalık vukû bulduktan sonra hikâyât-ı mâziye ityânıyla

⁷ Mahmud Celâleddin Paşa, *Girid İhtilâli Tarihi*, İÜK, TY. 4150, vr. 8b-9a; Erim, *a.g.e.*, s. 433; Işın, *a.g.e.*, s. 52-3.

⁸ Hayatı hakkında kâfi malûmât bulunamayan İzzet Efendi'nin 1276-7 (1859-61) seneleri arasında mahrec mollası pâyesiyle Girid'in merkezi Hanya'da kadılık görevinde bulunduğu bilinmektedir (*Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniye*, İstanbul 1276, s. 69; 1277. s. 74.

uğraşmaktan sûret-i müessiresiyle indifâi çâresini elden geldiği mikdâr beyâna çalışmak evlâ olduğuna binâen bi-lütfihî Teâlâ merkez-i sıdk u istikametde hasbe'l-imekân muhtasarca beyâna ibtidâr olunur ki cezîre-i mezkûre hıristiyanın semere-i teşvîkât ve tahrikâtıyla hulâsa-i a'mâl ve makâsıdı mukaddemâ kâffe-i efrâd-ı gayr-ı müslimenin sâye-i ma'delet-vâye-i hazret-i pâdişâhîde nâil oldukları imtiyâzât-ı kâmile-i mezhebiyyeye teşekkür ve bundan fazla gördükleri merâhim ve eşfak-ı seniyyeyi tefekkür etmeyüp hâtır ve hayâl-i tebaiyyete gelmez ve aslâ sıfat-ı makbûle-i insâniyyete yakışmaz birtakım efkâr-ı fâside-i muzirreyi kuvveden fi'le çıkarmak tasavvurunıdan ibâret olduğundan ve bu sevdâları edebsizlikle ele getürmek arkasında defeâtla hey'et-i müsellaha-i isyâniyye teşkîli ve millet-i müslime hem-vatanlarının bazılarına itâle-i dest-i şekâvet eylemek gibi envâ-ı fezâhati irtikâb etmekde bulduklarından yine bununla beraber umûmen yed-i tahayyürde hoş tutulan nezâket-i vakt u hâl serrişesiyle bu hâlât-ı fecî'aya karşı câresiz her cihetle icrâ buyurulan muâmelât-ı cemîle ve tebligât-ı müterrahhimânenin zerre kadar bir hayırlı eseri görülmedikden başka gitdikçe âteş-i fesâd ve fezâhatları teşeddüd ederek bilâhîre şumüllüce bir isâeti meydana koyacaklarından artık saltanat-ı seniyye dahî cihet-i efkâr-ı âdilesini bi't-tab' tebdîle mecbûriyetle hem kendü siyer-i celîle-i ma'deletini muhâfaza ve hem de içlerindeki aceze-i efrâdı vehâmet-i ebediyye altına düşürmekden vikâye buyurmak niyyet-i muhikkasıyla mefâsid-i etvâr-ı serkeşânelerini kuvve-i cebriyye ile ıslâh buyuracağını tefhîme mübâşeret ve şurada bulunan asdikâ-yı memûrîn-i devlet ve ukalâ-yı memleketin hâline her an meşhûdu bulunduğuş vechile cânib-i sâmi-i hükûmetden her vâdide fedâkâr (149b) adanın emn u âsâyiş-i aslîsini iâdeye fevkalâde sa'y u himmet ve hulyâ-yı sâbıklarında ısrâr edenlerin kuvve-i askeriyye ile mazhar-ı ukûbet olacaklarının cem'an ve ferden nasâyih-i münâsebeye terdifen derece-i i'tidâlde hakîmâne beyân ve tebligine sarf-ı dikkat ve müsâraat buyurulmakda ve mertebe-i ... bulunduğuş üzere ikmâl ve tezyîd-i kuvve-i cebriyye ile şu tefhîmât-ı âdilenin mesâmi-i ehl-i tuğyâna te'sîr edeceğuş hâlât-ı hâzıradan istişmâm olunmakda ve mütevâliyen icrâsı görülen ikdâmât-ı kâmilenin yümn-i tâli-i celîl-i sıfat-ı melekdârî ile yakında müşâhede-i âsâr-ı nâfiyası cümleten arzu kılınmakda iken bir-iki haftadan beruş içlerinden tekevvün etdirdikleri şâyiyaya nazaran gûyâ resmen bunlar hakkında her hâl u sıfatda muâmele-i rıfk u ihsândan gayrı bir şey icrâ buyurulamıyacağı ve hattâ evvelki gibi bu işler için bir memûriyyet-i muvakkata dahî icrâ buyurulacağını ortaya koyup sermâye-i istihsâl-i metâlib bildikleri edebsizlik ve serkeşliğı yeniden ele alarak merkez-i hükûmet-i mülkiye bulunan Hanya çârsûları dükkânlarına nizâmât-ı ma-

halliyeyi teşvîş ve ihlâl edecek hezeyân ile memlû yâfteler yapışdırmağa ve bu kadar mihen ve meşakkatle hükûmetin bir an yoluna koyduğu âsâyîşî bozmak meslekine gitmeğe başlamışlardır. Bundan böyle şuranın memâlik-i sâire-i şâhâneye kıyâşen dâire-i nizâma idhâli beher hâl bir an dahî tezyîd-i esbâb-ı satvetle anın mevâkı-i ma'lûmesi hakkıyla taht-ı zâbitaya alındıktan sonra evvelen erbâb-ı bağy u isyânın nâhiye be-nâhiye kuvve-i câmiası hükmünde olan ve rüesâ-yı şîrzime-i eşkıyâ bulunan kapudânların familyalarıyla beraber her nasılsa mahall-i âhare nakilleriyle islâhen li'l-ezhân ale'l-umûm cezîrede mütevatın her milletin eslihaları toplanmak ve bu iki sûrete muhâlefet eden ve metbû-ı müfahhamına karşı silah tutmak isteyen havene ve usâtın âdetâ silâhla te'dîb ve terbiyesine bakılmakdan ma'dâ hâletle vechen mine'l-vücûh islâhları hayyiz-i imkânda olamayacağı ve işin nihâyet derecesinde bulunmasından nâşî öyle sahîhan başkaca bir vesâtet-i resmiyye-i müstakille ile kâide-i lütf u merhamete tatbîkan teskîn-i nâire-i ihtilâl emel ve arzu buyurulur ise neûzu billâhi teâlâ Cezâyir-i [150a] Bahr-i Sefid'e bedâheten bir nümûne ve mukaddime olan Girid adasının o halde ne sûret kesb edeceği kâlen ve kalemen mevkii-i ifâdeye konamaz. İşte târih-i varakaya gelince burada bizzat ve bilvâsita aklen ve naklen aldığım ve zann-ı âcizâneme göre herkesin kesb ettiği ma'lûmât bu merkezdedir. Cemî' vakitte her kim olur ise olsun sâdikâne beyân-ı eskâra mezûn bulunduğundan hasbe'l-muhâdene savb-ı vâlâlarına böylece ma'lûmât verildi. Hemen Cenâb-ı rabbü'l-âlemîn müşkilât-ı mehâmm-ı saltanat-ı seniyyeyi teshîl buyura. Âmîn. Bi-hurmet-i men nezele bihî rûhu'l-emîn.

Fi 5 Safer sene 1276.